

Lidská práva: pozoruhodné zákonodárství, ale nedostatečná realizace



Litva má velkolepou legislativní základnu pro naplňování lidských práv. Státní instituce a podnikatelské kruhy však vnímají lidská práva jako čistě formální záležitost a tíživý závazek (ani ne tak vůči litevským občanům jako zahraničním partnerům). Tento postoj je vážnou překážkou účinného naplňování existujících zákonů.

Centrum pro občanské iniciativy
Giedrius Kiaulakis

Litevská republika je nezávislým státem od 11. března 1990. Ústava schválená referendem 25. října 1992 tvoří základ pro široké spektrum politických, občanských, ekonomických a kulturních práv odvozených ze Všeobecné deklarace lidských práv přijaté OSN roku 1948.

Práva menšin

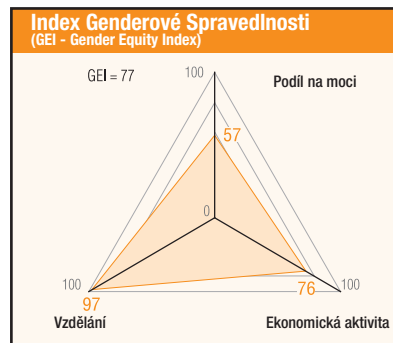
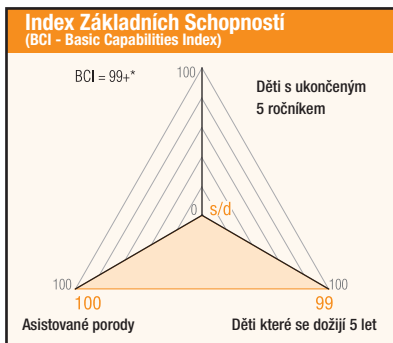
Od obnovy své nezávislosti Litva věnuje značnou pozornost právům etnických a náboženských menšin. Ústavní zákon o etnických menšinách byl schválen koncem roku 1989 – několik měsíců před vyhlášením nezávislosti.

Podle sčítání obyvatelstva provedeného roku 2001 se litevská společnost skládá ze 115 různých etnických skupin. Etnické menšiny tvoří přibližně 16,5 % obyvatelstva. Největší z nich jsou Poláci (6,7 %), Rusové (6,3 %), Bělorusové (1,2 %) a Ukrajinci (0,7 %). K dalším etnickým skupinám patří Židé, Němci, Lotyš, Tataři, Romové a Arméni, přičemž každá z nich představuje méně než 0,1 % obyvatelstva.¹

Paragraf 37 Ústavy prohlašuje: „Občané v etnických komunitách mají právo na zachování svého jazyka, kultury a zvyků.“ Tato deklarace se dodržuje v praxi. Například větší etnické menšiny, jako jsou Poláci a Rusové, mají početné veřejné školy, ve kterých se děti učí ve svých rodných jazycích, stejně jako své noviny, komerční rozhlasové stanice a pořady v celostátní televizi a rozhlase. Mají také rozsáhlou síť veřejných a kulturních organizací podporovaných litevskou vládou i zeměmi jejich etnické příslušnosti. Menší komunity mají přirozeně méně příležitostí ke kulturnímu sebevyjádření, ale mají určitý přístup do médií (Bělorusové, Ukrajinci a Židé dostali vysílací čas v celostátní televizi) a kromě toho nedělní školy podporované státem. Počet polských a ruských škol i počet jejich žáků v posledních letech klesl, ovšem podle oficiálních statistik je tato rychlost poklesu u litevských škol ještě vyšší.

I když celková situace je docela dobrá, dochází k určitým konfliktům:

- Dvě obce, v nichž většina obyvatel mluví polsky,



se od roku 1997 několikrát pokusily zavést vedle litevských názvů ulic také polské. Ústřední vláda tyto pokusy zamítla.

- Litevská média a někteří veřejní činitelé často spojují romskou populaci (v Litvě obvykle nazývanou cikáni) s kriminalitou. Například na konferenci o drogové závislosti prohlásil náměstek vrchního policejního komisaře Vilnius, že „vše, co máme dělat, je prosazovat zákon. Pak budou všichni cikáni na jednom místě, na kterém už teď většinou jsou za zločiny, které spáchali.“²
- Od roku 2003 sílí násilné skinheadske (neonacistické) útoky na lidi jiných ras. Litevští strážníci zákona reagují jen vlažně – a pokud jsou útočníci zadrženi, tresty jsou mírné.

Náboženská společenství

Otázky náboženských společenství v Litvě řeší Zákon o náboženských společenstvích a skupinách přijatý roku 1995, který je dělí na tradiční a ostatní. K tradičním patří římskokatolická církev (80 % obyvatelstva), dále církev řeckokatolická, evangelická luterská, evangelická reformovaná, ruská pravoslavná, starověrci, židé, sunnitská muslimové a karaimové. Zvláštních práv, kterým se těší tato společenství, je málo a nejsou významná (například snadnější registrace nových kongregací), ovšem Litva byla mezinárodně kritizována za to, že vůbec společenství dělí (např. v každoročních zprávách USA o náboženské toleranci).

Ačkoliv se Litva ve svém zákonodárství přísně drží principů náboženské tolerance, přetrvávají silné

negativní postoje vůči netradičním náboženským společenstvím. Tato společenství (Svědkové Jehovovi, hinduisté, mormoni, buddhisté, adventisté) jsou považována za společensky nebezpečné sekty, jež používají psychologický nátlak k vytrhávání lidí z jejich obvyklého sociálního prostředí a dokonce z jejich rodin. Na druhé straně je Litvě v protikladu k západní Evropě cizí islamofobie. Společenství sunnitských muslimů existuje v Litvě od konce 14. století.

Sexuální menšiny

Sexuální menšiny jsou v posledních letech významnou otázkou. Homosexuálové, kteří byli sovětskými úřady perzekvováni a vězněni pro svou sexuální orientaci, nejsou předmětem oficiální perzekuce – existují gay kluby, veřejné organizace, webové stránky atd. Ovšem ve společnosti jako celku přetrvávají negativní postoje. Časté je obviňování gayů a lesbiček, že jsou příčinou úpadku mravů a společnosti. V některých případech byly neformální homosexuální skupiny obviněny z politické činnosti nebezpečné státu (deník Respublika zveřejnil roku 2004 několik článků tvrdících, že gayové a Židé vládnou světu). Když homosexuálové žádali roku 2007 o povolení konat veřejnou akci, městská správa Vilnius žádost zamítla.

Rovnost pohlaví

V prosinci 1998 přijal parlament Zákon o rovných příležitostech pro muže a ženy. Úřad ombudsmana pro rovné příležitosti mužů a žen byl vytvořen v květnu 1999. Poté, co parlament přijal v listopadu 2003 nový Zákon o rovných příležitostech, změnil se název této instituce na Ombudsmanův úřad pro rovné příležitosti a jeho pravomoc byla rozšířena na diskriminaci založenou na věku, sexuální orientaci, zdravotním postižení, rase, etnickém původu a náboženství

¹ Jedna ze složek ukazatele BCI byla stanovena podle údajů ze zemí podobné úrovně.

1 www.tmid.lt/index.php?page_id=3940.

2 www.nkd.lt/files/spauda_raso/20070917_Spaudos_apzvalga.htm.

nebo přesvědčení. Od 1. ledna 2005 tento úřad vyšetřuje individuální stížnosti na diskriminaci nebo předsudky uvedeného typu, k nimž dochází v práci, ve vzdělávacích institucích nebo při poskytování služeb.

Tyto širší pravomoci podstatně zvýšily počet případů řešených ombudsmanem:

- 1999 – 31 stížností, zahájena 4 šetření
- 2003 – 50 stížností, zahájeno 15 šetření
- 2007 – 162 stížností, zahájena 2 šetření.

Většina šetření se týká genderové diskriminace. Ačkoli stížnosti podávají také muži, nejčastěji kvůli diskriminaci založené na zdravotním postižení, etnickém původu, náboženství nebo jiném přesvědčení, většinu stěžovatelů tvoří ženy, obvykle kvůli genderové nebo věkové diskriminaci. V roce 2006 tak jako v předchozích letech podaly řadu stížností těhotné ženy nebo ženy na těhotenské či mateřské dovolené, které sdělily, že je jejich zaměstnavatelé zařadili na místa s horšími pracovními podmínkami, než jaké mají jejich kolegové, nevyplatili jim mzduové příplatky nebo prémie, na něž měly nárok, případně roční prémie z titulu pracovních výsledků, a že jim neposkytlí rovné podmínky v soutěži o pracovní postup se svými kolegy.³ Po návratu z mateřské dovolené se ženy potýkají s podobnými problémy, když zůstávají doma kvůli péči o nemocné dítě. Navíc zaměstnavatelé mohou dávat přednost přijímání mužů, aby se vyhnuli „komplikacím“ spojeným s těhotenskými a mateřskými dovolenými.

V roce 2006 bylo podáno mnoho stížností na reklamy zboží a služeb kvůli tomu, že ponižovaly ženy zdůrazňováním specifických částí těla, využíváním stereotypů ženské křehkosti, nestálosti a nedostatku inteligence, nebo náznaky, že jediným kladným atributem ženy je schopnost svést muže. Reklamy často kladou proti sobě ženy a materiální objekty buď tím způsobem, že navozují volbu mezi produktem a krásnou ženou, nebo srovnáváním řader, hýždí a jiných částí anatomie ženy s produktem.⁴ Na druhé straně je velmi málo stížností na sexuální obtěžování. Negativní stereotypizace žen je odrazem úporného přežívání patriarchálních stereotypů ve společnosti jako celku. Tyto tradiční postoje jsou často vštěpovány v raném dětství a jejich změna může trvat dlouhá léta.

Docela běžnou věcí zůstává domácí násilí. Ačkoliv je většina lidí odsuzuje a existují legální mechanismy k tomu, aby držely násilné jedince na uzdě, většina lidí se raději nevmešuje do rodinných záležitostí někoho jiného, pokud násilí nevede k ohrožení života.

Sociálně-ekonomické aspekty lidských práv

Litevské zákony chrání sociální a ekonomická práva jednotlivců, systém sociálního zabezpečení je značně rozvinutý. Jsou respektována majetková práva. Stát zaručuje zaměstnancům čtyřicetihodinový pracovní týden a 28 dní dovolené ročně. Ženy mohou dostávat penzi od 60 let, muži od 62,5 let. Všechny zaměstnané osoby pobírají platby ze sociálního zabezpečení, pokud nemohou pracovat kvůli nemoci nebo úrazu. Podpora v nezaměstnanosti trvá minimálně šest měsíců od

okamžiku ztráty pracovního místa. Od roku 2007 má matka nárok na podporu v mateřské dovolené až do dvou let věku dítěte (předchozí zákon zaručoval jeden rok). Většina zdravotních a vzdělávacích služeb je financována státem a poskytována zdarma.

Bohužel je systém sociálního zabezpečení mnohem lepší na papíře než ve skutečnosti. Pochopení důvodů vyžaduje určitý exkurs do historie. Roku 1990 Litva zdědila sovětský ekonomický systém, v němž skoro vše patřilo státu a bylo kontrolováno byrokracií. Soukromé vlastnictví bylo minimální. Aby se zbavila tohoto neefektivního ekonomického systému, zahájila Litva program rychlé privatizace, a to bez promyšleného plánování. Odkazem této politiky je řada dnešních sociálních problémů.

Velké množství průmyslových podniků bylo úmyslně přivedeno k bankrotu, aby je bylo možné koupit za co nejnižší cenu. Mnohé z nich vůbec neobnovily výrobu; jejich pracovníci byli ponecháni svému osudu, což dramaticky zvýšilo nezaměstnanost (podle Statistického úřadu činila roku 2000 15,4 %). Vysoká nezaměstnanost měla pro pracovní sílu dva hluboce negativní důsledky:

- Zaměstnavatelé se zdráhají zvyšovat platy a investovat do lepších pracovních podmínek na vlastní náklady. Současně se zaměstnanci bojí bránit svá práva (pouze 12 % zaměstnaných Litevců je organizováno v odborech), protože mají pocit, že jsou v mnohem slabším postavení než zaměstnavatel. V důsledku toho často nejsou placeny přesčasy, dovolené jsou odsouvány do nekonečna a zaměstnanci dostávají část mzdy mimo mzdové účetnictví, což snižuje jejich sociální zabezpečení. Podíl lidí žijících pod hranicí chudoby kolísá v letech 1996 až 2007 mezi 16 a 20 %⁵ a nepochybně poroste. Naopak platy úředníků jsou středně. Litva jim zajišťuje 18. nejvyšší odměňování v celosvětovém měřítku v poměru k HDP, což je mnohem víc než v ekonomicky silnějších zemích, jako je USA, Německo, Spojené království nebo Francie.⁶
- Podle různých odhadů přinejméním půl milionu litevských občanů, skoro čtvrtina ekonomicky aktivního obyvatelstva pracuje v zahraničí. Jejich počet pravděpodobně poroste. Ekonomická migrace rozděluje rodiny po měsíce a dokonce roky. Děti vyrůstají bez rodičů. Jediným přínosem masivní emigrace je nedostatek pracovních sil. Na konci roku 2007 klesla nezaměstnanost na 3,9 %⁷, což donutilo zaměstnavatele ke zlepšování pracovních podmínek. Emigrace se oficiálně označuje za jeden z nejvýznamnějších národních problémů. Aby se snížila, vláda schválila v dubnu 2007 Strategii řízení emigrace. Je ovšem možné, že vláda ve skutečnosti považuje emigraci za způsob, jak omezit sociální konflikt. Je to zřejmé z častých prohlášení různých představitelů, kteří doporučují lidem vyjadřujícím nespokojenost, aby odešli do

zahraničí. Právě to navrhnul v listopadu 2006 ministr kultury Hercūm.⁸ Předseda největšího parlamentního klubu adresoval v prosinci 2007 podobné prohlášení učitelům.⁹

Jak mohou lidé bránit svá práva

Podle Litevského institutu pro monitorování lidských práv se Litevci na svou schopnost bránit vlastní práva dívají velmi skepticky. Tři čtvrtiny respondentů v průzkumu konaném roku 2006 sdělily, že jejich práva byla porušována a že si na to nestěžovali. 74 % respondentů prohlásilo, že by se kvůli nápravě neobrátilo na státní instituce, protože by to podle jejich názoru bylo marné.¹⁰

Tento postoj je do značné míry důsledkem velké nerovnosti ve zdrojích. Většina soukromých skupin a organizací nemá dost času a peněz potřebných na obhajobu individuálních práv u soudů, přičemž státní instituce a podnikatelské struktury, proti kterým by se postavily, mají obojího hojnost. To odrazuje lidi před postupem cestou práva, i když skutečná soudní rozhodnutí ukazují, že by měli dobré šance na úspěch, a to i přes bohatství a moc svých protivníků.

Zdá se také, že se veřejnost vzdala lidových protestů, které úřady obvykle ignorují. Když se v posledních letech sjednotily různé komunity v kampani proti ekologicky riskantním komerčním projektům (toxické odpady z chovu prasat v severní Litvě, obrovská skládka odpadu blízko dávného hlavního města Kernave a utajovaný energetický projekt Leo LT), nevyvolaly žádnou pozornost. Co víc, některé protestní akce vyvolaly neúměrně tvrdou reakci vlády. Jedním z příkladů je zatčení dvou lidí v říjnu 2006, když pokojně protestovali před britským velvyslanectvím proti používání kůže černých medvědů na výrobu kožešinových čepic strážní. Soud pak tento případ zamítnul. Nedávněji, 6. února 2008, předložily vládní strany v parlamentu návrh zákona, který by přikazoval orgánům činným v trestním řízení zahájit vyšetřování opozičních politiků kritizujících sporný energetický projekt Leo LT.¹¹ Takové iniciativy státních institucí nevedou občany k tomu, aby bránili svá práva. ■

8 www.mediabv.lt/res_zinpr_det.php?id=10524.

9 www.balsas.lt/naujiena/177659.

10 www.hrmi.lt.

11 www.3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=314152&pquery=&p_tr2=.

5 Hranice chudoby se v Litvě rovná 60 % mediánu upraveného disponibilního osobního příjmu. Viz www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=1333.

6 www.businesswire.com/portal/site/google/?ndmViewId=news_view&newsId=20070716005331&newsLang=en.

7 www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=2047.

3 www.lygybe.lt/static.php?strid=1499.

4 *Ibid.*